

Az autonómia alapvető kérdései

Ruth Lapidoth:

Autonomy Flexible Solutions to Ethnic Conflicts

United States Institute of Peace Presse, Washington D. C. 1996. pp. 1–300.

Az utóbbi évek egyik legvitatottabb kérdése az etnikai és kisebbségi csoportok autonómia-igényeinek jelentkezése és az autonómia biztosításának lehetőségei. Mivel az autonómia fogalma nagyon nehezen meghatározható, és mivel olyan jogilag nem világosan körülhatárolható fogalmakhoz is kapcsolódik, mint "nemzeti kisebbség", "bennszülött nép", "szuverenitás", "önrendelkezés", a vele kapcsolatos politikai mozgalmak pedig csaknem áttekinthetetlen láncolatot alkotnak, szükségessé vált a kérdéskör minél szakszerűbb elemzése és átfogó bemutatása. Erre vállalkozott Ruth Lapidoth izraeli szerző az Autonómia, Az etnikai konfliktusok rugalmas megoldásának lehetőségei című Amerikában kiadott könyvében. A munka a szerző többéves kutatásának eredménye, amelyet főként az Amerikai Egyesült Államok Béke kutató Intézetében végzett. Az intézet szövetségi intézmény, amelyet az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa tart fenn, és amelynek célja az Egyesült Államok konfliktusmegoldó képességének növelése a nemzetközi kapcsolatokban. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert Amerika hosszú ideig értetlenül állt az etnikai konfliktusok előtt, és az autonómia-törekvéseket sem támogatta. Mindez – miként Max M. Kampelman, az Intézet Igazgatótanácsának alelnöke előszavában megjegyzi – az amerikai történelemből, hagyományokból és az egyéni jogokra épülő jogfelfogásból következik. Az a tény tehát, hogy egy amerikai szövetségi kutatóintézet ily nagy figyelmet szentel az autonómia kérdéseinek, pozitív jelzés. Az Amerikai Egyesült Államok már nem háríthatja el egyértelműen a különböző népcsoportok autonómia-igényeit. A politikai racionalitás azt kívánja, hogy azokat tudomásul vegye, elemezze, és a megoldás lehetőségeit megkeresse.

Ruth Lapidoth az autonómia jelenségét egyetemes keretbe helyezi, és világviszonylatban vizsgálja. Könyve a következő négy nagy fejezetre oszlik: Az autonómia szerepe, Az autonómia fogalma és annak lényege, Az autonómiák működése és Véggkövetkeztetések. Megkísérli a kérdést mind elméleti mind gyakorlati szempontból a maga végtelen változatosságában, sokoldalúságában megragadni, és felvázolja a gyakorlati megoldás lehetőségeit, a politikusok számára pedig pragmatikus javaslatokat nyújt. Miként megállapítja, az autonómia nem csodaszer, de eszköz, amelyet annak érdekében használhatnak fel, hogy tiszteletben tartsák a csoportok jogait és érdekeit, a politikai rendszerben leképezzék a lakosság sokféleségét, ugyanakkor pedig megőrizték az állam területi integritását. Saját megfogalmazása szerint könyvének célja az autonómia-fogalom elemzése, különös tekintettel arra, hogy alkalmazása hozzájárulhat a világ heterogén államaiban jelentkező feszültségek csökkentéséhez. Főként a kisebbségeknek, a bennszülött népeknek és az önrendelkezésre törekvő népeknek, régióknak szól. A szerző kifejezi azt a reményét, hogy a kompromisszum elvének alkalmazásával hozzájárulhat a feszültségek feloldásához.

Az autonómia szerepe című fejezetben rámutat arra, hogy az Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában jelentkező autonómia-mozgalmak az emberi jogok fogalomkeretére, az egyenlőség és a diszkrimináció-mentesség elvére, a kisebbségek és a bennszülött népek jogaira, valamint az önrendelkezéshez való jogra támaszkodnak. Azokban az esetekben, ha az egyenlőséghez és a diszkrimináció-mentességhez való jog, valamint az egyének számára biztosított kisebbségi jogok nem elégítik ki a csoport igényeit, és ha a teljes önrendelkezés, azaz az állami függetlenség nem opció, csak az autonómia hozhat megoldást és szüntetheti meg a konfliktust. A szerző szerint az autonómia alanyai az etnikai kisebbségek (nemzeti,

nyelvi, vallási csoportok), a bennszülött népek és más népek lehetnek. Elemzi az autonómia és a kisebbségek, az autonómia és a bennszülött népek fogalmainak kapcsolatát. Megjegyezzük, hogy a magyar nemzeti kisebbségek szempontjából a bennszülött népek jogainak biztosítása különösképpen nem releváns, de egyetemes szempontból nagy jelentősége van. Jogaikkal a nem európai nemzetközi szervezetek, főként az ENSZ kiemelten foglalkoznak. A nemzeti kisebbségek és a bennszülött népek autonómia-törekvései

– bár különböző gyökerekre támaszkodnak – párhuzamosan jelentkeznek. A bennszülött népek számára biztosított jogok pozitívan befolyásolják a nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi kodifikációs folyamatát. Kiemeljük, hogy 1991-ben az ENSZ kezdeményezésére Grönlandon összeült szakértői csoport olyan javaslatot dolgozott ki, amely szerint a bennszülött népeknek joguk van az önrendelkezésre, ennek pedig vele járó része az autonómiához és az önkormányzathoz való jog, amelyet alapvetőnek nyilvánítottak. Ugyanakkor az autonómia a bennszülött népek számára az egyenlőség, az emberi méltóság, a diszkrimináció-mentesség és az emberi jogok élvezetének előfeltétele.

A szerző részletesen elemzi az önrendelkezés fogalmát és megállapítja, hogy az a nemzetközi jog alapvető, de ugyanakkor legtitokzatosabb fogalma. Meghatározásának hiánya kétértelműséghez, szubjektivitáshoz és kettős értékítéllehez vezethet. Az önrendelkezéshez való jog és az államok területi integritásához való joga közötti ellentmondást úgy próbálja feloldani, hogy bevezeti a külső és belső önrendelkezés fogalmát, és leszögezi, hogy a belső önrendelkezéshez minden egyénnek és csoportnak joga van. Javaslatára szerint a megoldás érdekében az államokkal párhuzamosan létre kellene hozni a nemzetek rendszerét, összekapcsolva az állami szuverenitás csökkentésével, a hatalom megosztásával, funkcionális határokkal. Ugyanakkor meg kell különböztetni az állampolgárság-citizenship (az állammal való kapcsolat) és a nemzetiség-nationality (a nemzettel való kapcsolat) fogalmát, amelyek ma az angol nyelvben azonos jelentésűek. Megjegyezzük, hogy ez az elképzelés megegyezik az érvényes közép-európai nemzetfogalommal. Végül arra a következtetésre jut, hogy az autonómia az önrendelkezési jog formája lehet egy olyan világban, amely a föderalizmus és a regionalizáció felé halad.

Az autonómia fogalma és lényege című fejezetben az autonómia-formák sajátosságai és sokfélesége folytán az eklektikus leírás mellett foglal állást. Úgy véli, hogy az autonómia olyan sajátos eszközöket biztosít, amelyek által egy csoport megőrizheti identitását. Általában kulturális, gazdasági, társadalmi ügyekre, egyes esetekben korlátozott nemzetközi jogosítványokra terjed ki. Saját törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató szervei vannak. Alapvető jellemvonása a hatalom megosztása a következő szempontok szerint: az állam központi hatóságainak fenntartott hatalom, az autonóm egységre átruházott hatalom, párhuzamosan gyakorolt hatalom, közösen gyakorolt hatalom. A központi állami hatalom és az autonóm egység hatalmi szervei között állandó egyeztetésre és együttműködésre van szükség. A vitás kérdések eldöntésére pedig közös szervet kell létrehozni. Az autonómia létrejöhet nemzetközi szerződés, alkotmányos döntés, státútum vagy ezek kombinációja és szokásjog alapján. Az autonómiák kialakításában a nemzetközi elemek több típusa fellelhető. Létre lehet hozni nemzetközi szervezet határozata vagy nemzetközi szerződés által. Az autonómia nemzetközi ellenőrzést is feltételezhet, az azt gyakorló közösséget pedig etnikai, nyelvi vagy vallási szálak fűzhetik egy másik államhoz. Az autonómia-rendszer általában csak az állam és az autonóm egység jóváhagyásával változtatható meg. A fogalom rugalmas, lehetővé teszi a változtatásokat vagy a jogosítványok fokozatos bevezetését. Külön fejezetben elemzi a területi és személyi (kulturális) autonómia kérdéseit. Az autonómia és a szuverenitás összefüggéseit a szerző a jelenlegi fejlődés keretében mutatja be. A szuverenitás klasszikus

értelmezése, miszerint az az államiság legfőbb attribútumaként, azaz totális és oszthatatlan államhatalomként jelentkezik, az utóbbi időben fellazult. A fogalom relativitása a nemzetközi rendszer változásával nyilvánvalóvá vált. Így a távolság az autonómia és a szuverenitás fogalmai között csökkent. A szuverenitást ma több tényező korlátozza, és ezt a tényt a nemzetközi jog megerősíti. A globalizáció, az államok nemzetközi kötelezettség-vállalásai, a hadviselés jogának szigorú korlátok közé szorítása, az emberi és kisebbségi jogok érvényesítése számos, az államnak a szuverenitásából levezett abszolút jogát érvényteleníti. Ma már egyes államok alkotmányai (Hollandia, Németország) is megengedik a szuverenitás korlátozását, ha a nemzetközi együttműködés azt megkívánja. A kérdés rendkívüli bonyolultságát jelzi olyan fogalmak felbukkanása a szövegben, mint törzsi, megosztott, negatív, pozitív, spirituális, funkcionális, pluralista szuverenitás. Az etnikai öntudat feléledése – állapítja meg a szerző – ugyancsak nagy kihívás a szuverenitás fogalma számára. A Föld túl kicsi ahhoz, hogy több ezer nép és etnikai csoport számára szuverenitást biztosítsanak egy terület felett. Kompromisszumot kell találni annak érdekében, hogy legalább részben kielégítsék a különböző csoportok aspirációit. A megoldás az autonómia: a hatalom megosztása esetén mind a központi szervek, mind az autonóm egység a szuverenitás törvényes hordozói lehetnek anélkül, hogy az állam eltűnne vagy szétesne.

A szerző a továbbiakban a Területi autonómia és a hatalommegosztás egyéb módozatai című fejezetben párhuzamba állítja az autonómia és föderalizmus, az autonómia és decentralizáció, az autonómia és önkormányzat, az autonómia és társult államiság, az autonómia és öngazgatás fogalmait, elemezve hasonlóságukat és különbözőségeiket.

Bár az autonómia bizonyos értelemben "föderális rendezésnek" is tekinthető, az autonómia és a föderáció között jelentős alkotmányjogi különbségek vannak. Míg a föderatív berendezkedés az állam egész területére kiterjed, az autonómia általában csak egy bizonyos etnikailag meghatározott régiót érint, de lehet személyi, azaz területhez nem kötődő is. A szerző azt javasolja, hogy a nem föderatív, de autonómiákat biztosító államok megjelölésére be kell vezetni az autonomista állam (autonomist state, etats autonomiques) fogalmát. Az autonómia és a decentralizáció fogalmai is összefüggenek: a decentralizáció a hatalommal való szűkebb felruházást, az autonómia egész hatalmi ágak átruházását jelenti. A központi kormány a decentralizációt egyoldalúan visszavonhatja, az autonóm egység jogállásának módosításához azonban annak hozzájárulására is szükség van. Az autonómia és az önkormányzat között ugyancsak nagy a hasonlóság. Egyesek a két fogalmat felcserélhetőnek tekintik.

Bizonyos azonban, hogy az autonómia sokkal szélesebb körű jogosítványokat feltételez, mint az önkormányzat. Némely szakértő szerint az önkormányzat megvalósítható egy államnak egy másik államhoz fűződő társult kapcsolatában. A társállami kapcsolat a nemzetközi jogban azt jelenti, hogy az állam jogosítványai egy részét arra az államra ruházza át, amellyel társult, de ugyanakkor mindkét fél megőrzi államiságának nemzetközi státusát (például az Új-Zélanddal társult Cook-szigetek és Niue). A társult államiságot – a szerző véleménye szerint – széles körű hatalommal felruházott autonómiának tekinthetjük. 1994-ben Liechtenstein javaslatára benyújtottak az ENSZ Közgyűlésének egy olyan dokumentumtervezetet, amelynek az önrendelkezés öngazgatás (self-administration) általi megvalósítása a tárgya. Eszerint egy olyan csoport számára, amely egy állam bizonyos területét lakja, és felmutatja a dokumentum által előírt szervezettség fokát, külön jogokat kell biztosítani. Az adott csoport vagy terület ugyanazokkal a jogosítványokkal rendelkezik, mint egy autonómia. Ezért a szerző szerint a dokumentum, bár az öngazgatás kifejezést használja, valójában autonómiát ír le. A fent leírtak gyakorlati jelentőségét jól felmérhetjük, ha összevetjük a következő tényezőket: a

romániai magyar kisebbség autonómiát igényel, ugyanakkor a jelenlegi román kormány elkötelezte magát a decentralizáció, a szubszidiaritás és a valóságos helyi önkormányzat mellett.

A szerző a legnagyobb teret az I. és a II. világháború után létrejött működő autonómiák leírásának szenteli. A részletesen leírt autonómiák között szerepelnek az európai miniállamok (Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino), a Brit Korona tartozékai (Man-szigetek, a Channel-szigetek), az Åland-szigetek, a litvániai Memel-Klaipeda terület, az észtszázai, lettországi, litvániai és az I. világháború utáni ukrajnai személyi autonómia, a Szovjetunió és a mai Oroszországi Föderáció autonómiái, Dél-Tirol, a Feröer-szigetek, Nyugat-Berlin, Eritrea, Puerto Rico, Grönland és Palesztina. A fejezet célja a történelmi háttér, a sajátos vonások és a változatosság leírása, a sikerességet vagy sikertelenséget meghatározó tényezők kiemelése. A leírások azonos szempontokat követnek, és tartalmazzák az autonómia létrejöttének folyamatát, az azt létrehozó jogi aktust, a hatalom megosztásának módszereit, a bevezetés időbeni és térbeli mechanizmusát, az autonómia struktúrájának és intézményrendszerének működését, a viták rendezésére létrehozott mechanizmust, a terület sajátos jellegének megőrzése céljából biztosított speciális jogosítványokat, a pénzügyi terhek elosztásának módozatait, az autonómia-rendszer megváltoztatásának lehetőségeit, az autonómia esetleges külügyi kompetenciáit. E helyen nincs módunk a működő autonómiák leírásának részletes bemutatására, de kiemeljük a szerző néhány megállapítását, főként azon országok politikai magatartásának jelentőségét, amelyhez az autonóm terület lakosságát etnikai, nyelvi, vallási kapcsolatok fűzik, valamint az Európai Unió tagállamai autonóm egységeinek az Unióhoz való viszonyát. A II. világháború után több tényező járult hozzá az autonómia-rendszerek kialakulásához: a gyarmati rendszer felbomlásával kapcsolatos igény az önrendelkezésre, az önrendelkezés jogának nemzetközi elismerése, az etnikai (nemzeti és vallási) identitás megerősödése, a kisebbségi jogok elismerésének trendje, az idegen és kommunista uralom megszűnése, az államok soketnikumú, soknemzetiségű voltának felszínre kerülése, a bennszülött népek jogainak elismerése, a regionalizációs folyamat és a gazdasági heterogenitás (lásd Hongkong és Macao esetét Kína viszonylatában).

A szerző a legsikeresebbnek az Åland-szigetek, a Feröer-szigetek és Grönland autonómiáját tekinti. Az Åland-szigetek autonómiájának sikeres működésében a vitás kérdések rendezésére a finn és az ålandi fél képviselőiből felállított Åland Delegáció nagymértékben hozzájárult. Nagy jelentősége van az ålandi regionális állampolgárságra, a nyelvhasználatra (csak a svéd hivatalos), a földbirtoklásra, a munkaerő alkalmazására vonatkozó rendelkezéseknek, amelyek kizárják a sziget lakossága etnikai összetétele megváltoztatásának a lehetőségét, és biztosítják a szigetek svéd jellegének megőrzését. Ugyanakkor nem lehet alábecsülni Svédország szerepét sem, amely visszautasította a szecessziós megoldást, és hozzájárult az autonómia kimunkálásához. Grönland autonómiáját a szerző egy bennszülött nép esetében e legsikeresebbnek tekinti, és a sikert a következő tényezőknek tulajdonítja: a bennszülött lakosság területileg jól koncentrált és többséget alkot, földrajzi területe jól körülhatárolt, nagy távolságra fekszik Dániától, nem fűzik etnikai szálak egyetlen külföldi hatalomhoz sem. A sikerhez hozzájárult a dánok hagyományos tisztelete az emberi jogok iránt, Dánia demokratikus, az önkormányzat elve alapján működő politikai berendezkedése és az autonómia fokozatos bevezetése. Dél-Tirol autonómiáját, amely az egyik legrészletesebb rendezés, sikeresnek tekinti, de megjegyzi, hogy nem problémamentes. Kialakulásához és sikeréhez több tényező járult hozzá: az általános regionalizációs folyamat Olaszországban, az 1955. évi osztrák államszerződés, amely az 1938. évi keretek között biztosította Ausztria határait, és kizárta Dél-Tirol visszacsatolásának lehetőségét, az etnikai-nyelvi status quo biztosítása, a kiegyensúlyozott hatalommegosztás. Jelentős befolyása volt az Európai Unió

létének, amelynek Olaszország tagja volt, Ausztria pedig tagjává akart válni. Olaszország és Ausztria együttműködésének, valamint a szubregionális együttműködés perspektíváinak lehetősége az Unióban csökkentette Dél-Tirol lakosságának bizalmatlanságát. A mégis meglévő problémák abból adódnak, hogy az olasz nyelvű lakosság hátrányos helyzetben lévőnek érzi magát, a német anyanyelvűek pedig úgy vélik, hogy nem értek el mindent, amit kívántak, így például az oktatásnak az autonómia hatáskörébe való teljes átutalását; a tanárok ugyanis Olaszországban az állam alkalmazottai. Eritrea autonómiájának sikertelensége a következő tényezőkkel magyarázható: nem volt az egyeztetést és az együttműködést biztosító mechanizmusa, a viták rendezését célzó szerve, így Etiópia túlhatalma érvényesült; a két fél politikai rendszere (Etiópia abszolút monarchia, Eritrea demokratikus entitás) között alapvető különbség volt; Etiópia attól félt, hogy az autonómia nemcsak Eritreát, hanem más területeket is elszakadásra fog ösztönözni; hiányzott az autonómia sikerének alapvető feltétele: a közös akarat a kompromisszumra és a megbékélésre. A szerző megállapítása szerint az Oroszországi Föderáció rendszere, amely az alkotó "alanyok" különbözősége folytán amúgy is aszimmetrikus, valójában sui generis autonómiákon alapul. Az orosz és palesztin rendezés sikeressége a jelenlegi stádiumban még nem ítéhető meg. Puerto Rico úgynevezett "Commonwealth" státusának leírása azért fontos, mert felhívhatja az amerikai olvasó figyelmét arra, hogy az autonómia fogalma az amerikai politikai életben sem ismeretlen. Puerto Rico "kétértelmű státusa" pedig olyan vita tárgya, amelynek megoldását az Egyesült Államoknak és a sziget népének kell megtalálnia. Bár a szerző megjegyzi, hogy nem törekedett valamennyi autonómia-rendszer bemutatására, és a mélységben való elemzést részesítette előnyben, az európai kontinensen nagy jelentőségű spanyolországi baszk és katalán autonómiák leírását a recenzens mégis hiányolja.

Különös jelentőségű azoknak a helyzeteknek az ismertetése, amikor az autonómia-rendszer valamiképpen kapcsolatba kerül az Európai Unió struktúrájával. Az autonómiákat biztosító államok általában magukkal vitték autonómia-berendezkedéseiket az Unióba (Finnország, Olaszország) még akkor is, ha ez a rendszer nem teljesen kompatibilis az Európai Unió előírásaival. Így például az Åland-szigeteken bizonyos állások betöltését a helyi regionális állampolgársághoz kötik. Ugyanez a helyzet Dél-Tirolban, ahol bizonyos munkahelyek elfoglalásának feltétele a helyi illetékesség és az etnikai hovatartozás. Mindkét eset ellentétben áll a munkaerő szabad áramlásának elvével, amelyet az Európai Unió szabályai biztosítanak. Némely esetben pedig az autonóm régió nem követi államát az EU-tagság ügyében: bár Dánia tagja az Európai Uniónak, a Feröer-szigetek nem; Dánia elhagyta az Északkelet-atlanti halászati egyezményt, a Feröer-szigetek most is részese, Grönland pedig kilépett az Európai Unióból.

A könyv utolsó fejezete főként gyakorlati útmutató a politikusok számára. A szerző felteszi a kérdést, hogy létezik-e az autonómiához való jog. Megállapítja, hogy a nemzetközi közösség mindeddig nem kodifikálta az autonómiához való jogot, és csupán a bennszülött népek autonómiájának elismerésére mutat hajlandóságot. Az autonómia alkalmazása azonban a nemzeti kisebbségek esetében is elkerülhetetlen. Ruth Lapidoth a következő kompromisszumos megoldást javasolja: a csoportok számára biztosítani kell azt a jogot, az államokra pedig rá kell róni azt a kötelezettséget, hogy tárgyaljanak az autonómia-rendszerek létrehozásáról.

A szerző megjegyzi, hogy minden autonómia más és sajátos. A konkrét helyzeteket történelmi, gazdasági, demográfiai, stratégiai, valamint más tényezők befolyásolják. Nagy jelentősége van az autonómiát igénylő csoport jellegének is. Minden esetben találékony gondolkodásra és jóhiszemű tárgyalásokra van szükség. Az autonómiák létrehozásakor pedig

a következő tényezők figyelembevételére és kialakítására kell összpontosítani: az autonómia létrehozásának módja; területi, személyi vagy kombinált autonómia kialakítása-e a cél; hogyan valósítjuk meg időben (fokozatosság elve); melyek lesznek az autonómia intézményei; hogyan osztják meg a hatalmat; hogyan szavatolják az állam és az autonómia-rendszer biztonságát; lesznek-e az autonómiának külpolitikai jogosítványai; miként osztják meg a gazdasági jogosítványokat, a víz- és energiaellátást, a közlekedést, a kommunikációt, a környezetvédelmi feladatokat, a kulturális ügyeket; hogyan oldják meg a társadalombiztosítás, az igazságügy, az állampolgárság, a finanszírozás kérdését; mi lesz a szuverenitás szerepe; hogyan biztosítják az emberi jogok védelmét, a lakosságnak a közéletben való részvételét, a csoport vagy terület sajátos karakterének megőrzését és a viták rendezését.

Végül a szerző felsorolja mindazokat a tényezőket, amelyek hozzájárulhatnak az autonómia-rendszer sikeréhez. Ezek a következők:

1. Az autonómiát annak a lakosságnak az egyetértésével kell létrehozni, amely azt élvezni fogja.
2. El kell nyerni annak az államnak a támogatását, amelyhez az autonóm csoportot etnikai szálak fűzik.
3. Az autonómiának mind az állam, mind az autonóm régió javát kell szolgálnia.
4. Az autonóm lakosságnak biztosítani kell saját szimbólumai és anyanyelve hivatalos használatát.
5. A hatalom megosztását oly világosan kell megfogalmaznia, amennyire csak lehetséges.
6. Ha a központi kormány a maga számára fenntartott hatalmi ágak keretében olyan intézkedéseket hoz, amelyek az autonóm régiót érintik, konzultálnia kell a helyi hatóságokkal.
7. A központi kormány és az autonómia hatóságai együttműködésének biztosítására külön szervet kell létrehozni.
8. A legnagyobb részletességgel ki kell dolgozni a központi és az autonómia hatóságai közötti viták rendezésének módjait és mechanizmusát.
9. Bizonyos körülmények között az autonómia bevezetését és a megfelelő hatalmi ágak átruházását fokozatosan kell megvalósítani.
10. Nagyobb a siker esélye abban az esetben, ha mind az állam, mind az autonóm egység berendezkedése a demokratikus értékeken alapul.
11. Minden autonómia-rendszerben biztosítani kell az emberi jogokat, beleértve az egyenlőséghez és a diszkrimináció-mentességhez való jogot; az autonóm területen élő valamennyi helyi kisebbség számára kisebbségi jogokat kell szavatolni.
12. Az egyenlő gazdasági fejlettség és életszínvonal az autonóm régióban és az állam területén hozzájárulhat a sikerhez (ld. Dánia különleges intézkedéseit a grönlandiak életszínvonalának emelésére).

13. Ha az autonómiát csak bizonyos időszakra vezetik be, végének időpontját eleve meg kell határozni.

14. Ha az autonóm rendezés bizonyos kötelezettségeket (emberi jogok, egészségügy, környezetvédelem) feltételez, azt a nemzetközi standardokra kell alapozni.

15. A legfontosabb és nélkülözhetetlen feltétele a sikernek a megbékélés és a jóakarati légkörének érvényesülése. Kitartó és állandó erőfeszítéseket kell tenni a türelmes dialógus folytatására. Ellenséges légkörben az autonómia nem lehet sikeres.

16. Az autonómiát azelőtt kell létrehozni, mielőtt a viszony a többség és a kisebbség között végleg megromlik. A gyűlölet és a frusztráció légkörében autonómiát létrehozni nem lehet, az ugyanis a túlfeszített viszonyokhoz már nem tud alkalmazkodni.

Ruth Lapidoth analitikus és ténykezelő pontossággal, lényegre látó objektivitással megírt könyve jelentős tudományos teljesítmény, ugyanakkor a politikusok számára gyakorlati útmutató is. A tárgykörben való további tudományos tájékozódást lehetővé teszi részletes jegyzetei, a kötethez csatolt tárgymutató pedig a politikusok számára is megkönnyíti az anyagban való tájékozódást.

Vogel Sándor